

ΤΑ ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΤΑ ΑΣΥΝΟΔΕΥΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ ΧΩΡΙΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥΣ: ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΦΟΔΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ

Οικονόμου Αικατερίνη¹, Κανδυλάκη Αγάπη²

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αναδείξει τα δυνατά σημεία της Κοινωνικής Εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους σε Κέντρα μακρόχρονης φιλοξενίας στον Ελλαδικό χώρο. Μέσα από μία ποιοτική μελέτη, με συνεντεύξεις σε 19 επαγγελματίες που έχουν εργαστεί σε Κέντρα φιλοξενίας στην Ελλάδα, οι οποίες έλαβαν χώρα πριν και μετά την προσφυγική κρίση του 2015, επιχειρείται η ανάδειξη μέσα από τον 'λόγο' των ίδιων των επαγγελματιών των στοιχείων εκείνων, από τα οποία αντλούν ικανοποίηση και ανατροφοδότηση και ενισχύουν την ανθεκτικότητά τους στις πολλαπλές απαιτήσεις και αντιξοότητες στην εργασία τους με τα ασυνόδευτα παιδιά. Τα ερευνητικά δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις αναλύθηκαν με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Τα δυνατά σημεία της παρέμβασής τους επικεντρώνονται στο ότι εργάζονται με παιδιά, στα οποία καταφέρνουν να παρέχουν ασφάλεια και προστασία, ενδυνάμωση και διατήρηση της αξιοπρέπειάς τους και γενικά, προκειμένου να αυτονομηθούν, όλα εκείνα που θα πρόσφεραν και στα δικά τους παιδιά. Ανατροφοδοτούνται από την αγάπη που δίνουν και παίρνουν από τα παιδιά και από την προσωπική και επαγγελματική εξέλιξη που τους δίνει η εμπειρία αυτή.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική εργασία, Ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους, Ανθεκτικότητα, Ανατροφοδότηση.

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη μελέτη αφορά σε μια ποιοτική έρευνα με κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους επαγγελματίες που έχουν εργαστεί σε Κέντρα μακρόχρονης φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων στην Ελλάδα. Σκοπός της είναι η ανάδειξη μέσα από τον 'λόγο' των ίδιων των συμμετεχόντων στην έρευνα των στοιχείων εκείνων, από τα οποία ενισχύουν την ανθεκτικότητά τους και αντλούν ικανοποίηση και ανατροφοδότηση μέσα από την εργασία τους με τα ασυνόδευτα παιδιά.

---

1. Διδάκτωρ Κοινωνικής Εργασίας, Επιστημονικό Προσωπικό ΠΔ 407, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΕΛΜΕΠΑ.
2. Καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας και Πολυπολιτισμικότητας, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΔΠΘ.

Η Κοινωνική Εργασία κατέχει σημαντικό ρόλο στην προστασία, την ενδυνάμωση και την ένταξη των ασυνόδευτων παιδιών και παιδιών χωρισμένων από την οικογένειά τους στη χώρα υποδοχής, μέσω της υποστήριξης και προώθησης των αρχών και των αξιών της κοινωνικής δικαιοσύνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι συνθήκες υποδοχής, φιλοξενίας και ένταξης των διαρκώς νεοεισερχόμενων μετακινούμενων πληθυσμών στη χώρα μας, και ειδικά των ευπαθών ομάδων στις οποίες ανήκουν τα ασυνόδευτα παιδιά, καθώς και η διαρκής μεταβλητότητα των συνθηκών του περιβάλλοντος και του κοινωνικού, πολιτικού και ιστορικού πλαισίου δημιουργούν πολλαπλές και σύνθετες ανάγκες και αντιξοότητες, στις οποίες οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να αντεπεξέλθουν (Fook, 2016).

Οι κοινωνικοί λειτουργοί που στελεχώνουν ένα κέντρο μακρόχρονης φιλοξενίας ασυνόδευτων παιδιών χρειάζεται, σε κάθε περίπτωση, να αναπτύσσουν ισχυρή ψυχική ανθεκτικότητα, ώστε να αποφεύγεται η επαγγελματική εξουθένωση και να επιτυγχάνουν τη διαχείριση των δυσχερειών και προκλήσεων (Masten, 2001). Σύμφωνα με ερευνητική μελέτη (Οικονόμου 2020), στην οποία βασίζεται το παρόν άρθρο, οι επαγγελματίες που εργάζονταν σε κέντρα φιλοξενίας ασυνόδευτων παιδιών στην Ελλάδα προσδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στον ρόλο τους, χωρίς να τον ωραιοποιούν και χωρίς να κρύβουν τις δυσκολίες του. Σύμφωνα με τους ίδιους, προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες λειτουργίας του κέντρου και κατ' επέκταση των παιδιών που φιλοξενούνται σε αυτό, χρειάζεται να είναι σε ετοιμότητα όλο το 24ωρο προκειμένου να παρεμβαίνουν σε έκτακτες περιπτώσεις που μπορεί να προκύψουν και να είναι σε θέση να βρίσκουν λύσεις εκεί όπου φαινομενικά δεν υπάρχουν και έχουν εξαντληθεί όλα τα περιθώρια.

Ιδιαίτερο, επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις τους για την ευθύνη που αισθάνονται ως υπεύθυνοι και ως πρόσωπα αναφοράς των παιδιών καθώς και για το πόσο στρεσογόνο μπορεί να είναι όλο αυτό για τους ίδιους (Οικονόμου, 2020). Είναι σύνηθες όταν κανείς συνεργάζεται με άτομα και ομάδες που βιώνουν συνθήκες ευαλωτότητας και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για παιδιά, που βιώνουν ακραίες ή οριακές καταστάσεις ζωής, να έρχεται αντιμέτωπος με ηθικά διλήμματα και προβληματισμούς: με ερωτήματα για το εάν πήρε τη σωστή απόφαση για ένα παιδί, ή εάν τελικά οι ενέργειές του βλάψουν αντί να βοηθήσουν ένα παιδί κλπ.. Όταν αυτά επαναλαμβάνονται καθημερινά, τότε το στρες που βιώνει αποτελεί επαγγελματικό «κίνδυνο» και για τον ίδιο και για το παιδί και απαιτείται άμεση παρέμβαση (Παπαδάτου & άλλοι, 2019).

Εσωτερικές συγκρούσεις, επιπλέον, δημιουργούνται στους επαγγελματίες εξαιτίας της ευθύνης που αισθάνονται για το μέλλον των παιδιών, της ματαίωσης των στόχων και της αδυναμίας απέναντι σε θεσμικά ζητήματα που δεν προωθούν το συμφέρον των παιδιών, καθώς και σε ζητήματα αντιμετώπισης επειγουσών κρίσεων και καταστάσεων. Οι ματαιώσεις και τα αδιέξοδα στην εργασία τους δημιουργούν μεγάλη συναισθηματική φόρτιση στους ίδιους και συνειδητοποιούν την αναγκαιότητα κατάλληλης εκπαίδευσης και συνεχούς εποπτείας για προσωπική και επαγγελματική εξέλιξη (Οικονόμου, 2020). Γνωρίζουν ότι βρίσκονται αντιμέτωποι καθημερινά με νέες προκλήσεις και από τον λόγο τους διακρίνεται ότι απαιτείται διαρκώς κριτική θεώρηση της πρότερης γνώσης, προσαρμογή της στις νέες συνθήκες και ανάγκες και εμπλουτισμό της με νέο σχεδιασμό και πρακτική (Fook, 2018).

Στις παρεμβάσεις τους με τα ασυνόδευτα παιδιά, οι επαγγελματίες έρχονται διαρκώς αντιμέτωποι με δυσκολίες και αντιξοότητες, που σχετίζονται με πολιτικές, κανονισμούς, ψυχοπιεστικές καταστάσεις, ποικίλα ηθικά, πρακτικά και οικονομικά προβλήματα. Αναγνωρίζοντας τις επιπτώσεις αυτών των καταστάσεων, χρειάζεται να αντιστέκονται μέσα από τη στάση και τις πρακτικές που αναπτύσσουν, για να λαμβάνουν δύναμη και ικανοποίηση, ώστε να είναι σε θέση να προστατεύουν τους εαυτούς τους και τα παιδιά.

Μεθοδολογικό πλαίσιο

Το παρόν άρθρο στηρίζεται σε μία μεγαλύτερη ερευνητική μελέτη που πραγματοποίησε η πρώτη συγγραφέας για τις ανάγκες της διδακτορικής της διατριβής (Οικονόμου, 2020). Αντλεί τη μεθοδολογία της από την ποιοτική έρευνα, χρησιμοποιεί ως μέθοδο συλλογής και παραγωγής δεδομένων την ημιδομημένη συνέντευξη και ως μέθοδο ανάλυσης τη θεματική ανάλυση.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που επιδιώκει να απαντήσει το άρθρο αυτό, μέσα από τον 'λόγο' των ίδιων των επαγγελματιών και ειδικά των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται σε κέντρα φιλοξενίας ασυνόδευτων παιδιών και παιδιών χωρισμένων από την οικογένειά τους, είναι τα εξής:

- 🚦 Ποια είναι τα δυνατά σημεία της παρέμβασης και της πρακτικής της Κοινωνικής Εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά;
- 🚦 Ποια είναι τα στοιχεία εκείνα που ενισχύουν την ανθεκτικότητα των επαγγελματιών απέναντι στις δυσκολίες που συναντούν;

 Από πού λαμβάνουν ανατροφοδότηση, ώστε να μπορούν να συνεχίζουν το έργο τους;

Η συνολική έρευνα διεξήχθη σε δύο χρονικές περιόδους: (α) Πριν την προσφυγική κρίση του 2015-2016 κατά τα έτη 2013-2014, οπότε υλοποιήθηκαν συνεντεύξεις με 16 ασυνόδευτα παιδιά που φιλοξενούνταν στο Κέντρο Ανωγείων και με 4 ενηλίκους πρόσφυγες που είχαν φιλοξενηθεί στο Κέντρο στο παρελθόν ως παιδιά και ζουν στη χώρα μας. Σε αυτή την περίοδο υλοποιήθηκαν, επίσης, 12 συνεντεύξεις με επαγγελματίες κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους που εργάζονταν σε δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων παιδιών σε όλη την Ελλάδα. (β) Μετά την προσφυγική κρίση του 2015-2016· καθώς άλλαξε ριζικά το τοπίο αναφορικά με τις συνθήκες εισροής και διαχείρισης της ένταξης των ασυνόδευτων παιδιών, κρίθηκε σκόπιμη η επικαιροποίηση των δεδομένων μέσα από μια δεύτερη φάση συνεντεύξεων με 7 ακόμα επαγγελματίες τη χρονική περίοδο 2017-2018. Όλες οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν με την ενυπόγραφη συναίνεση των μετεχόντων, απομαγνητοφωνήθηκαν λέξη προς λέξη (verbatim) και τα παραγόμενα δεδομένα προέκυψαν μέσα από θεματική ανάλυση.

Ακολουθήθηκε η σκόπιμη δειγματοληψία, καθώς επιδιώχθηκε η επαφή με όλα τα κέντρα φιλοξενίας στη χώρα μας, προκειμένου να υπάρχει αντιπροσωπευτικότητα. Το δείγμα του παρόντος άρθρου αποτελείται από τους 19 επαγγελματίες, από τους οποίους η πλειονότητα, 14, είναι κοινωνικοί λειτουργοί, 3 ψυχολόγοι, 1 απόφοιτος Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας και 1 φιλόλογος. Οι 5 είναι άντρες και οι 14 γυναίκες. Οι περισσότεροι είχαν αρκετή προϋπηρεσία γενικά ως επαγγελματίες και μεγάλη εμπειρία σε θέματα που άπτονται της ειδικότητάς τους. Κάποιοι βρίσκονταν πολλά χρόνια σε αυτή τη θέση και 2 κοινωνικοί λειτουργοί ήταν σε συντονιστικές θέσεις με μεγάλη εμπειρία στο προσφυγικό. Δύο (2) κοινωνικοί λειτουργοί είχαν μικρή προϋπηρεσία, καθώς ήταν νέοι επαγγελματίες.

Το περιεχόμενο της μεθόδου συλλογής στοιχείων, της ημι-δομημένης συνέντευξης, βασίστηκε στις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου αντικειμένου μελέτης και περιελάμβανε τις εξής θεματικές ενότητες: ο σκοπός και οι στόχοι του κέντρου φιλοξενίας, οι υπηρεσίες που παρέχει στους φιλοξενούμενους για να καλύψει τις ανάγκες τους, οι δυσκολίες και οι προκλήσεις που συναντά ένας επαγγελματίας στην πρακτική του με τα ασυνόδευτα παιδιά, καθώς και ο τρόπος διαχείρισής τους, τα θετικά σημεία και η ανατροφοδότηση που λαμβάνει, η αντίληψη και η στάση της κοινής γνώμης και τέλος η κριτική του τοποθέτηση

και οι προτάσεις του για τη συνολική πολιτική και τις θεσμοθετημένες υπηρεσίες και τα προγράμματα για τα ασυνόδευτα παιδιά.

Ο συγκεκριμένος οδηγός ερωτήσεων, χωρίς να εγκαταλειφθούν οι γενικές ενότητές του, δεν υιοθετήθηκε από την ερευνήτρια με την πλήρη, συγκροτημένη μορφή του. Έτσι, επιτράπηκε στους ερωτώμενους να εκφραστούν πιο ελεύθερα, αφήνοντας, όσο ήταν δυνατόν, έναν ελεύθερο χώρο αφενός για να δοθούν όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες για τα ζητήματα που ενδιέφεραν τους στόχους της έρευνας και αφετέρου για να δημιουργηθούν οι αναγκαίες προϋποθέσεις, ώστε οι ερωτώμενοι να αισθανθούν άνετα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, κύριος στόχος κατά τη διεξαγωγή όλων των συνεντεύξεων ήταν να εξασφαλιστεί μία «μεστή περιγραφή» από τις «αφηγήσεις» των συμμετεχόντων. Αυτό με τη σειρά του κατέστησε δυνατή μια «μεστή ερμηνεία» στα επόμενα βήματα της ανάλυσης (Denzin & Lincoln, 1994, Robson, 2002).

Μέσα από τα ερευνητικά αποτελέσματα και τη θεματική ανάλυση (Τσιώλης, 2018) αναδείχθηκαν, εκτός από τις δυσκολίες, τις προκλήσεις και τις αντιξοότητες που συναντούν οι επαγγελματίες, και τα δυνατά σημεία της παρέμβασης με τα ασυνόδευτα παιδιά, τα οποία συνιστούν πηγή ανατροφοδότησης σύμφωνα με τους ίδιους.

Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της έρευνας όσον αφορά τους επαγγελματίες στηρίχθηκε στην πλήρη ενημέρωσή τους για τον σκοπό της έρευνας, τη μέθοδο συλλογής δεδομένων και τη χρήση των ευρημάτων, στην έγγραφη συναίνεσή τους για τη συμμετοχή τους στην έρευνα, καθώς και στην εγγύηση και τήρηση της εμπιστευτικότητας και της ανωνυμίας τους από την ερευνήτρια

Τα δυνατά σημεία της πρακτικής της Κοινωνικής Εργασίας με τους ασυνόδευτους ανηλίκους

Πριν παρατεθούν τα δυνατά σημεία της πρακτικής με τα ασυνόδευτα παιδιά, τα οποία αναδείχθηκαν μέσα από τον 'λόγο' των επαγγελματιών, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι αφετηρία της παρέμβασής τους αποτελεί *το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού (Σ11)*, καθώς και η *διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ασυνόδευτων ανηλίκων παιδιών (Σ12)*. Βάσει της διακήρυξης καλών πρακτικών του Ευρωπαϊκού Προγράμματος για τα Ασυνόδευτα Παιδιά (2009) είναι απαραίτητη η υιοθέτηση και η εφαρμογή διαδικασιών που ικανοποιούν τις ανάγκες προστασίας και την ανεύρεση μακροπρόθεσμης λύσης για κάθε παιδί με πρωταρχικό κριτήριο το βέλτιστο συμφέρον του. Τα στοιχεία που πρέπει να

λαμβάνονται υπόψη βάσει της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού (γενικό σχόλιο αριθ. 14 για το 2013) είναι οι απόψεις του παιδιού, η ταυτότητά του, η διατήρηση του οικογενειακού περιβάλλοντος και των σχέσεων, η προστασία και η ασφάλειά του, ο βαθμός ευαλωτότητας, καθώς και το δικαίωμά του στην υγεία και στην εκπαίδευση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη παρουσιάζει το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων επαγγελματιών, και ειδικά των κοινωνικών λειτουργών, όταν αναφέρονται στα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους με τα οποία συνεργάζονται στους ξενώνες φιλοξενίας, επιλέγουν να χρησιμοποιούν τον όρο «παιδιά» ή «παιδιά μας» και όχι «ασυνόδευτοι ανήλικοι» ή «ανήλικοι πρόσφυγες». Με το παραπάνω αναδεικνύεται ότι ο όρος «ασυνόδευτοι ανήλικοι» ή «ανήλικοι πρόσφυγες» έχει μια γραφειοκρατική και νομική διάσταση και ίσως πιο τυπική και αποστασιοποιημένη για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Ενώ ο όρος «παιδιά» και ειδικότερα «παιδιά μας» υποδηλώνει αφενός την παιδικότητα, την εφηβικότητα και κατ' επέκταση την ευαλωτότητα της ηλικίας αυτής και αφετέρου την αναγκαιότητα ανάπτυξης και εκδήλωσης από τους επαγγελματίες συμπεριφορών και στάσεων που να προσομοιάζουν αυτών της οικογένειας, οι οποίες εκδηλώνονται ως ένα νοιάξιμο και μία αγκαλιά που να λειτουργεί προστατευτικά ως προς αυτά.

Όπως ισχυρίστηκαν, η αποτελεσματικότητα της παρέμβασής τους εξαρτάται τόσο από τη δική τους πρακτική όσο και από την επιμονή και τις στρατηγικές που αναπτύσσουν τα παιδιά για την επιτυχή ένταξή τους και ότι ένα από τα θετικά και δυνατά σημεία της δουλειάς τους είναι ότι συνδιαλέγονται με εφήβους και *οι έφηβοι δεν παύουν καθημερινά να σε εκπλήσσουν με τις αλλαγές που μπορεί να επιτύχουν (Σ16).*

Τα παιδιά δεν είναι στον δρόμο

Πρώτιστης σημασίας για τους επαγγελματίες είναι ότι, μέσω του κέντρου φιλοξενίας και της παρέμβασής τους, παρέχεται ασφάλεια σε παιδιά που βρίσκονται σε κίνδυνο. Γι' αυτούς προέχει το γεγονός ότι καταφέρνουν να απομακρύνουν τα παιδιά από τον δρόμο και τους κινδύνους που αυτός εγκυμονεί και να τα κρατούν ασφαλή:

Τα παιδιά, που βρίσκεται σε κίνδυνο η ζωή τους, υπάρχει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να τους προσφέρουμε την ασφάλεια [...], παιδιά τα οποία δεν βρίσκονται στο δρόμο (Σ1).

[...] παρέχεις ασφάλεια σε ένα παιδί (Σ14).

είναι μία δομή που τα προστατεύει... Ναι, τα θετικά είναι... ότι κάθε παιδί που περνάει από μας είναι ένα παιδί που δεν είναι στο δρόμο, που αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό (Σ11).

Εξαφανίζεται ο φόβος τους

Ένα, επίσης, θετικό στοιχείο αποτελεί η εξάλειψη του φόβου που αισθάνονται τα ασυνόδευτα παιδιά, εξαιτίας των δυσχερειών και των δύσκολων καταστάσεων που έχουν βιώσει:

[...] και να εξαλειφθεί μόνο ο φόβος που μπορεί να υπάρχει πολύ έντονα σε κάποια παιδιά, για μένα είναι κάτι θετικό (Σ2).

[...] να βλέπεις τώρα ένα παιδάκι που είναι 6 ετών μέσα στη βάρκα όπου έχουν πνιγεί όλοι οι άλλοι και έχει επιζήσει αυτό και ήρθε από τη Σάμο εδώ και ήταν σαν αγρίμι και μετά χαλάρωσε... (Σ11).

Περνάνε καλά εδώ, αποκτούν βάσεις ώστε να αυτονομηθούν

Μετά την παροχή ασφάλειας και ηρεμίας στα παιδιά, το θετικό είναι ότι παρέχεται

[...] και ό,τι άλλο χρειάζεται προκειμένου να αναπτυχθούν και να πάρουν την απόφαση στο τι γίνεται από δω και πέρα (Σ1).

Τα παιδιά έχουν μία καλή ποιότητα ζωής στους ξενώνες και το κυριότερο τους παρέχονται οι βάσεις και τα εφόδια για να μπορέσουν να αυτονομηθούν στο μέλλον.

[...] να ξέρουμε ότι τα παιδιά περνάνε καλά εδώ πέρα, μαθαίνουν πράγματα και μπορούν να στηριχτούν σε αυτά και να συνεχίσουν τώρα μόνοι τους αργότερα να ζουν έξω, εδώ στην Ελλάδα, εφόσον έχουν πάρει βέβαια το άσυλο, να βρουν μία δουλειά, να έχουν κάποιες βάσεις να στηριχτούν επάνω σε αυτές και, πώς να το πω, αυτονομηθούν αργότερα (Σ10).

Το κέντρο μοιάζει με σπίτι

Μεγάλη σημασία δίνεται στον χώρο φιλοξενίας, που συγκαταλέγεται στα δυνατά σημεία της παρέμβασης των επαγγελματιών. Στο ό,τι δηλαδή έχουν καταφέρει το κέντρο να προσομοιάζει με «σπίτι»: να είναι ζεστό, να μην χάνεσαι και να μη θυμίζει ίδρυμα ή

ξενοδοχείο, αλλά σπίτι, γεγονός που βοηθάει στην ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων και στενών σχέσεων.

Η προσομοίωση του σπιτιού είναι πολύ πετυχημένη (Σ13α).

Δεν είναι ένα χαώδες κτήριο με τριάντα παιδιά. [...], αλλά θεωρούμε ότι για να γίνει η δουλειά, και να γίνει ουσιαστική δουλειά, δεν μπορούν να υπάρξουν πάνω από δεκαπέντε, δεκαεφτά παιδιά σε ένα ξενώνα. Χάνεσαι. [...]. Μετά πάει στο ίδρυμα, πάει στο ξενοδοχείο, πάει σε κάτι το οποίο δεν είναι ζεστό. Όση καλή διάθεση κι αν έχουν οι επαγγελματίες, θεωρώ, και θεωρούμε, γιατί το έχουμε συζητήσει και μεταξύ μας πολλές φορές, ότι όσο πιο κοντά, επειδή ακριβώς είναι πολύ κοντά σε σπίτι (Σ13β).

Γι' αυτό τον λόγο, οι επαγγελματίες προσπαθούν συνεχώς να βελτιώνουν τις συνθήκες διαβίωσης και να ομορφαίνουν τον χώρο, να είναι όλο και πιο κατάλληλος και ελκυστικός για τα παιδιά, ώστε τα ίδια να αισθάνονται άνετα και ασφαλή.

[...] επειδή ξέρω από χώρους, σχεδόν απ' την αρχή του, βλέπω μια μεγάλη βελτίωση και στις συνθήκες διαβίωσης και στο πώς προσπαθούμε να φτιάχνουμε σιγά - σιγά τον χώρο και να κάνουμε περισσότερα πράγματα μέσα και να το ομορφαίνουμε και κάθε χρονιά κάτι να βελτιώνουμε (Σ9).

Τα παιδιά εξελίσσονται

Η μεταμόρφωση των παιδιών από «αγρίμια» σε νέους ανθρώπους που καταφέρνουν να πατήσουν ξανά στα πόδια τους, να θέσουν στόχους και να κυνηγήσουν τις επιθυμίες τους και τα όνειρά τους, παρουσιάζοντας μία συνεχή εξέλιξη, είναι ένα ακόμα θετικό για τους επαγγελματίες.

Τα θετικά στοιχεία είναι ότι βλέπουμε εξέλιξη. Όταν βλέπουμε εξέλιξη, αυτό μας αρέσει πάρα πολύ, στα παιδιά. Όταν βλέπουμε εξέλιξη, εννοώ ένα παιδί που είχε έρθει αγρίμι, για παράδειγμα, από τα κρατητήρια στην Κρήτη, θυμάμαι συγκεκριμένα, να αλλάζει η εικόνα του μέσα σε 2-3 μήνες. (Σ15).

[...] και με παιδιά που τους μαθαίνεις κάποια βασικά πράγματα, τα οποία δεν είχανε στο μυαλό τους πριν, ότι υπήρχανε, και ξεκινάνε από το μηδέν (Σ13β).

Τα δυνατά σημεία της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους: Ανθεκτικότητα και ανατροφοδότηση των επαγγελματιών

[...] πήγανε σχολείο και καταφέρανε και θέσανε στόχους και αναπτυχθήκανε και είχανε έτσι μια θετική εξέλιξη (Σ1).

Βασικά, επιτυχία για μένα είναι τα παιδιά να φεύγουν από 'δω όσο το δυνατόν καλύτερα. Πάνω από όλα να φεύγουν τα παιδιά όσο το δυνατόν πιο έτσι, πιο καλά μέσα τους (Σ6).

Προσαρμόζονται και τελικά μένουν στο κέντρο φιλοξενίας

Τα παιδιά, παρόλες τις δύσκολες καταστάσεις που έχουν περάσει, τελικά παραμένουν στον ξενώνα, θέτουν στόχους και καταφέρνουν να σταθούν στα πόδια τους και να φτιάξουν τη ζωή τους.

Παιδιά τα οποία έχουνε ένα χώρο στον οποίο μπορούνε να μείνουνε, να μάθουν, να πάνε σχολείο, αρκετά παιδιά και αυτό είναι κάτι το οποίο χαροποιεί όλους όσους εργάζονται μέσα στο Κέντρο, παιδιά τα οποία μέινανε κάτω από πολύ άσχημες συνθήκες, δηλαδή βρεθήκανε στη χώρα μας, μέινανε στο Κέντρο (Σ1).

Κάποια παιδιά, ενώ στην αρχή θέλουν να μείνουν προσωρινά στον ξενώνα, τελικά η πρόοδος που εμφανίζουν και η επένδυση που κάνουν για το μέλλον τους στη χώρα μας, αυξάνει το χρόνο παραμονής τους σε αυτόν.

Στις περισσότερες περιπτώσεις το βλέπω, αν θυμηθώ παραδείγματα παιδιών που δεν είχαν σκοπό να μείνουν στην Ελλάδα, που στις πρώτες συνεντεύξεις τους έλεγαν «θα προσπαθήσω με την πρώτη ευκαιρία να φύγω σε μια άλλη χώρα» και τελικά τα 'φερε έτσι η ζωή, αλλά παρενέβη και η δική τους προσωπικότητα και η δική τους επιθυμία στη συνέχεια να ζήσουν τελικά σε αυτόν τον τόπο και να παντρευτούν και να ανοίξουν και επαγγελματικά τα φτερά τους, παρότι ναι ήτανε και προκατειλημμένοι αρνητικά για τον χώρο τον ελληνικό, ζουν εδώ όμως, δρουν εδώ και είναι και άξιοι πολίτες (Σ2).

Υπάρχει πολύ καλή πρόοδος στα παιδιά, δηλαδή βλέπουμε ότι υπάρχουν παιδιά που προγραμματίζουν το μέλλον τους εδώ, μέσα από τη δικιά μας βοήθεια, που επενδύουνε σε αυτό και ένα πολύ θετικό χαρακτηριστικό που βλέπουμε εμείς είναι η αύξηση του χρόνου παραμονής τους στον ξενώνα, που

στην αρχή ήτανε αρκετά βραχύχρονη παραμονή στο χώρο, αλλά βλέπουμε ότι υπάρχουν παιδιά που παραμένουνε και δεν θέλουν να φύγουνε (Σ9).

Φοιτούν στο σχολείο και γίνονται αποδεκτά

Στα θετικά αναφέρεται, επίσης, το μεγάλο ποσοστό επιτυχίας στο σχολείο, το οποίο αποδίδεται στο αίσθημα ασφάλειας, στη συναισθηματική ισορροπία και φυσικά στην προσωπική προσπάθεια των παιδιών για αποδοχή.

Θετικά σημεία: άμεση ένταξη σε διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης όλων των φιλοξενουμένων, εντατική εκμάθηση ελληνικής γλώσσας και ενισχυτική διδασκαλία από τη δομή φιλοξενίας, υψηλός δείκτης αισθήματος ασφάλειας και συναισθηματικής ισορροπίας των ασυνόδευτων ανηλίκων και προσωπική τους προσπάθεια για σχολική προσαρμογή, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλο ποσοστό επιτυχίας στη σχολική προσαρμογή και επίδοση των ανηλίκων. Υψηλός δείκτης αποδοχής των ασυνόδευτων ανηλίκων και της δομής (Σ12).

Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα ενδυνάμωσης των παιδιών μέσα από την εκπαίδευση και την προοπτική εξέλιξής τους που προσφέρεται μέσα από αυτήν. Η χαρά και η ικανοποίηση που συνοδεύει την επιτυχία κάθε παιδιού, η οποία προέρχεται από πολλή δουλειά, επιμονή και πίστη, στο τέλος την πιστώνονται όλοι το ίδιο.

Ένα παιδί, το οποίο είχε ανθρωπιστικό καθεστώς, έκανε εντατικά μαθήματα ελληνικών με το δάσκαλο, με τον εκπαιδευτικό του Κέντρου και κατάφερε και πήρε πιστοποιητικό ελληνικής γλωσσομάθειας. Πέρασε τις εξετάσεις, γιατί αυτό ξεκίνησε απ' τον Δεκέμβριο, έκανε την εγγραφή, κάλυψε το Κέντρο το κόστος, όλη αυτή τη συμμετοχή, τον συνόδεψε ο εκπαιδευτικός στη Θεσσαλονίκη που δίνονταν μόνο οι εξετάσεις και τον Ιούλιο μας ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα και είναι λες και πήραμε εμείς πτυχίο όλοι μαζί εδώ πέρα (Σ7).

Ναι, έχουνε δώσει πανελλαδικές, μάλιστα ένα παιδί πέρασε σε μία σχολή με ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Αρκετά παιδιά αυτή τη στιγμή [...] δουλεύουν ως διερμηνείς σε άλλα κέντρα και σε άλλες υπηρεσίες που ασχολούνται με πρόσφυγες, [...] επομένως αυτό είναι κάτι το οποίο είναι πάρα πολύ θετικό (Σ1).

Αισθάνονται ότι τα αποδέχονται

Η στήριξη του κέντρου με τις υπηρεσίες που προσφέρει, η διασύνδεση των υπηρεσιών της κοινότητας και η στήριξη του δικτύου που έχει δημιουργηθεί αποτελούν, επίσης, δυνατά στοιχεία της παρέμβασης των κοινωνικών λειτουργών για την αποδοχή και την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών. Επισημαίνεται ιδιαίτερα η αποδοχή του ντόπιου πληθυσμού και το αγκάλιασμα στα παιδιά ως σημαντικός παράγοντας ένταξής τους.

Νομίζω η αίσθηση αυτής της ομπρέλας που λειτουργεί κατά καιρούς, είτε από το κέντρο φιλοξενίας είτε από δομές, υπηρεσίες, [...], το φιλικό περιβάλλον που αναπτύσσεται από ένα σημείο και έπειτα. [...] Οπότε ναι από τη μια είναι η εμπειρία του Κέντρου, είναι και οι ντόπιοι που αποδέχονται, αποδέχονται και αγκαλιάζουν τα παιδιά (Σ2).

Διατηρούν επαφή με την οικογένεια

Ένα ακόμα θετικό στοιχείο που συμβάλλει στην επίτευξη της καλής ψυχολογικής προσαρμογής των παιδιών είναι και η προσπάθεια που γίνεται για τη διατήρηση επαφής με την οικογένειά τους και η επανένωση με αυτήν. Ο σύνδεσμος με τα μέλη της οικογένειας παίζει καθοριστικό ρόλο στην αίσθηση ασφάλειας και στην ενδυνάμωση των παιδιών για να πατήσουν ξανά στα πόδια τους.

Θετικά σημεία: Άμβλυση των επιπτώσεων του αποχωρισμού από τους γονείς, υψηλός δείκτης αισθήματος ασφάλειας, ψυχολογικής προσαρμογής, καλό επίπεδο ικανοποίησης και ψυχικής υγείας των φιλοξενουμένων, διατήρηση των οικογενειακών δεσμών και προετοιμασία για ομαλή μετάβαση στην οικογένεια (Σ12).

Αναγνωρίζουν την προσπάθειά μας και ότι έχουν βρει μια οικογένεια μέσα από μας

Θετικό είναι ότι τα παιδιά πιστεύουν στον σκοπό του Κέντρου και στηρίζουν τη λειτουργία του. Προσπαθούν για την επίτευξη στόχων και αναπτύσσονται. Αναγνωρίζεται και επισημαίνεται από τους επαγγελματίες η κοινή προσπάθεια και συνεργασία και από τα δύο μέρη, από το κέντρο και τα ίδια τα παιδιά, προκειμένου να υπάρξει το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Πιστέψανε και στη λειτουργία του Κέντρου και στηρίξανε τη λειτουργία του Κέντρου και σε συνεργασία με τους επαγγελματίες προσφέρανε αρκετά πράγματα (Σ1).

Πολύ σημαντικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι τα ίδια τα παιδιά αναγνωρίζουν την προσπάθεια που καταβάλλεται από τους επαγγελματίες, ότι βοηθιούνται από αυτούς και ότι τους νιώθουν σαν οικογένεια.

[...] που το αναγνωρίζουνε και οι ίδιοι και αισθάνονται ότι βοηθήθηκαν, μας το 'χουνε πει, αισθάνονται ότι, τέλος πάντων, ήταν κάτι σαν οικογένεια εδώ, αυτό νομίζω ότι είναι πάρα πολύ θετικό (Σ5).

Του λες καλά, κάτσε λίγο να δεις, να μιλήσεις εδώ με τα παιδιά, να γνωριστείς, να ηρεμήσεις, να ξεκουραστείς και να το ξανασυζητήσουμε και βλέπεις ότι μετά από μία βδομάδα σου λένε «εγώ θέλω να πάω σχολείο και θέλω να μείνω» και αυτό είναι κάτι πάρα πολύ καλό γιατί βλέπουμε ότι έχει πάρει, έχει καταλάβει το κλίμα που υπάρχει και την προσπάθειά μας (Σ9).

[...] γιατί καταλαβαίνουν ότι αυτή είναι μία δομή που τα προστατεύει... (Σ11)

Κρατάς την αξιοπρέπεια και την ταυτότητα του κάθε παιδιού

Άλλο ένα βασικό σημείο είναι η προσπάθεια από τους επαγγελματίες να διατηρηθεί η αξιοπρέπεια και η ταυτότητα των παιδιών. Η προσπάθειά τους αφενός να μνηθούν τα παιδιά στους κανόνες και τις αξίες της χώρας υποδοχής, χωρίς να χάνεται το δικό τους σύστημα αξιών, και αφετέρου να μάθουν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους.

Οι μικρές καθημερινές ιστορίες του κάθε παιδιού που ήρθε με τα πόδια από το Αφγανιστάν, που έχει ένα δικό του κώδικα αξιών και καλά κάνει γιατί είναι δικός του, αλλά εδώ που ήρθε πρέπει να μπει σε ένα άλλο σύστημα αξιών, χωρίς όμως να χάσει την ταυτότητά του. Και επειδή εμείς κάτι τέτοιο το καταφέρνουμε, νομίζω ότι αυτή είναι η μεγαλύτερη επιτυχία του προγράμματος, πώς μπορείς να κρατήσεις την αξιοπρέπεια και την ταυτότητα του κάθε παιδιού, δίνοντάς τους το framework της χώρας που βρίσκονται και ταυτόχρονα προασπίζοντας και προωθώντας τα δικαιώματά τους και τις

οικογενειακές επανενώσεις σε ένα κράτος το οποίο είναι... αυτό που είναι (Σ11).

[...] και ότι καταφέρνουμε τέλος πάντων να ικανοποιούμε όσο μπορούμε και εμείς τις επιθυμίες τους και τα δικαιώματά τους, να διεκδικούν τα δικαιώματά τους (Σ4).

Το κέντρο φιλοξενίας μπορεί να έχει καταλυτικό ρόλο στην άρση της ρατσιστικής βίας

Στα πολύ σημαντικά σημεία της παρέμβασης των επαγγελματιών συγκαταλέγεται, επίσης, ο ρόλος που μπορεί να έχει ένα κέντρο φιλοξενίας στην ευαισθητοποίηση της κοινότητας για την άρση της ρατσιστικής βίας και την αποδοχή της διαφορετικότητας. Η παρέμβαση, που αναφέρεται από μία επαγγελματία, εστίασε στην ανάδειξη των θετικών στοιχείων της αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφόρων πολιτισμών και στη βιωματική μεταφορά της εμπειρίας των ασυνόδευτων παιδιών σε συνομηλίκους τους.

Θεωρώ ότι μια πολύ επιτυχημένη παρέμβαση που ουσιαστικά ξεκίνησε λίγο δειλά, σε συνεργασία και με τη φιλόλογο του Κέντρου, (είναι ότι) αξιολογήσαμε και είδαμε την κατάσταση η οποία επικρατεί τόσο στο Ηράκλειο όσο και στο Ρέθυμνο, το κομμάτι της ρατσιστική βίας, και θεωρήσαμε ότι το Κέντρο μας θα πρέπει να έχει έναν ουσιαστικό ρόλο και να πάρει μια ουσιαστική θέση και να μπορέσουμε να το δουλέψουμε αυτό σε συνεργασία με τους τοπικούς φορείς και στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο, αλλά και σε συνεργασία με τα σχολεία. Ξεκινήσαμε, λοιπόν, δειλά-δειλά να κάνουμε μία δράση που έχει να κάνει με τη ρατσιστική βία, με τη διαφορετικότητα. Σε αυτό που δώσαμε μεγαλύτερη έμφαση είναι όχι στα αρνητικά αλλά στα θετικά, δηλαδή δεν μιλήσαμε για ρατσισμό, δεν μιλήσαμε για βία, μιλήσαμε για πολιτισμό, μιλήσαμε για δράσεις τις οποίες αναπτύξαμε μαζί με τα παιδιά απ' τα σχολεία που επισκεφτήκαμε, ήτανε τα δικά μας τα παιδιά να περάσουνε τη δική τους την εμπειρία της ζωής τους αλλά και να μιλήσουνε για τον πολιτισμό τους, να μιλήσουν για τα ήθη και τα έθιμα, να μιλήσουν για τη γλώσσα τους, για τα παιχνίδια τους. Έτσι, και ουσιαστικά μέσα από τις θετικές εμπειρίες, όχι μέσα από τις αρνητικές, μέσα από τις θετικές εμπειρίες και μέσα από τα προσωπικά βιώματα του κάθε παιδιού να μπορέσουμε να περάσουμε στα παιδιά μια θετική εικόνα, και φεύγοντας από το κάθε σχολείο που πηγαίναμε, να υπάρχει θετική εμπειρία.

Τα δυνατά σημεία της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους: Ανθεκτικότητα και ανατροφοδότηση των επαγγελματιών

έστω και μία θεωρούμε ότι μπορεί να αφήσει στα παιδιά κάτι περισσότερο από όλα αυτά τα αρνητικά που ακούγονται μέσα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τι γίνεται γύρω τους. Θεωρώ ότι ήταν μια πολύ θετική παρέμβαση και έδωσε και τη δυνατότητα στο Κέντρο να ανοίξει περισσότερο προς την κοινότητα, να αναπτύξει καινούριες συνεργασίες και να δημιουργηθούν περισσότερες προσδοκίες (Σ1).

Προωθούνται ζητήματα του προσφυγικού μέσα από τη διεπιστημονική συνεργασία

Ιδιαίτερα σημαντική αναφέρεται η συνεργασία μεταξύ των ξενώνων και των διάφορων υπηρεσιών που ασχολούνται με το προσφυγικό γενικότερα. Η ενασχόληση με τα θέματα των προσφύγων και των ασυνόδευτων παιδιών στην πράξη συντελεί στο να αναγνωρίζονται κενά, αδυναμίες και παραλείψεις από τους επαγγελματίες που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή και να προτείνουν βελτιώσεις.

Επίσης, πάρα πολύ θετικό είναι το ότι μέσα από τη λειτουργία του συγκεκριμένου Κέντρου και όλων των κέντρων, δηλαδή είτε ασχολούνται με ασυνόδευτους ανηλίκους είτε με ενηλίκους, μπορούν να προωθηθούν σε συνεργασία και με άλλους φορείς θέματα τα οποία αφορούν τους πρόσφυγες (Σ1).

Μετά δεν υπάρχουν άδειες λειτουργίας, δεν υπάρχουν διάφορα ...πράγματα που δεν τα έχουν προβλέψει, οπότε η δική μας η δουλειά συντελεί στο να αναγνωρίζονται τα κενά ή αδυναμίες ή παραλείψεις (Σ11).

Βελτιωνόμαστε ως επαγγελματίες

Πολύ βοηθητικό στοιχείο, παρ' όλα τα κενά, τις ελλείψεις και τις δυσκολίες που παρουσιάζονται στην παρέμβαση με τα ασυνόδευτα παιδιά, αποτελούν τα νέα εφόδια και εργαλεία που έχουν αποκτήσει οι επαγγελματίες μέσα από την εμπειρία τους με το προσφυγικό. Η πρόκληση για τους επαγγελματίες που εργάζονται στο προσφυγικό ζήτημα και ειδικά με τα ασυνόδευτα παιδιά, έγκειται στο να είναι πιο οργανωμένοι, πιο υπεύθυνοι και όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένοι με τα στοιχεία που συμπληρώνουν και αφορούν στον ατομικό φάκελο της κάθε περίπτωσης.

Η πρόκληση είναι αυτή, για μας τουλάχιστον τους επαγγελματίες είναι να είμαστε όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένοι με τα στοιχεία που στέλνουμε.

Επίσης, θα πρέπει να μάθουμε να δουλεύουμε αλλιώς πλέον, δυστυχώς ή ευτυχώς, εγώ θα έλεγα ευτυχώς, έχει αλλάξει η δουλειά μας τα τελευταία δύο (2) χρόνια σε όλα τα επίπεδα, όχι μόνο σαν επαγγελματίες αλλά και στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούμε [...]. Μαθαίνεις να είσαι πιο τυπικός στις διαδικασίες [...]. Επειδή εδώ έχει να κάνει με παιδιά, κάθε τι μπορεί να είναι σοβαρό. Ίσως αυτό να οφείλεται και στο γεγονός του κλειστού πλαισίου που λειτουργούμε, που πρέπει να έχουμε τη συνολική εικόνα για κάθε παιδί, από το παραμικρό μέχρι το πιο μεγάλο πράγμα. Νιώθω απλά ότι έχουμε σοβαρέψει πάρα πολύ πάνω στις απαιτήσεις της δουλειάς, εμένα τουλάχιστον με έχει βοηθήσει πάρα πολύ το προσφυγικό να αλλάξω και να βελτιωθώ σαν επαγγελματίας. Είναι η προσωπική μου βέβαια εικόνα και εκτίμηση... (Σ15).

Το προσφυγικό αφενός βρήκε τους επαγγελματίες απροετοίμαστους και αφετέρου τους έδωσε την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή και να γνωρίσουν τα διεθνή πρότυπα προσέγγισης και παρέμβασης με τους πρόσφυγες, με αποτέλεσμα οι απαιτήσεις της συγκεκριμένης δουλειάς να τους βελτιώσουν ως επαγγελματίες.

Απλά το προσφυγικό ήταν μία πολύ καλή αφορμή για να έρθουμε σε επαφή με διεθνή πρότυπα, εμείς δηλαδή στον Ερυθρό Σταυρό με τη Διεθνή Ομοσπονδία που εργαζόμασταν. Λόγω της διεθνούς έκκλησης, ήρθαν εκπρόσωποι της Ομοσπονδίας εδώ, τα standards της δουλειάς άλλαξαν σε δεκαπέντε (15) μέρες, δηλαδή ήταν απίστευτο αυτό, το οποίο γινόταν. Η αλλαγή των δεδομένων και ο τρόπος που προσεγγίζουμε τον πρόσφυγα, τα guidelines (κατευθυντήριες γραμμές)... Ήταν κάτι το οποίο μας βρήκε απροετοίμαστους σαν επαγγελματίες, νομίζω μας κάνει καλό (Σ15).

Η παρέμβαση μπορεί να λειτουργήσει ως καλή πρακτική

Επισημαίνεται η ετοιμότητα των κοινωνικών λειτουργών να προσαρμόζονται και να αξιοποιούν συνεχώς νέα πρότυπα εργασίας και πρακτικής, ακολουθώντας τις αρχές και τις αξίες του επαγγέλματος, προκειμένου να ανταποκρίνονται επιτυχώς στα νέα δεδομένα και στις νέες ανάγκες. Συχνά μία καλή πρακτική, που υιοθετείται από τους επαγγελματίες, μπορεί να αποτελέσει πρότυπο για άλλους:

Τα δυνατά σημεία της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους: Ανθεκτικότητα και ανατροφοδότηση των επαγγελματιών

Για μένα απλά έχει έτσι αναγνώριση η δουλειά μας, γιατί υπάρχουν πάρα πολλές οργανώσεις οι οποίες λένε: Αχ! Έχω ακούσει πάρα πολύ καλά πράγματα, να 'ρθούμε να σας δούμε; Και εσείς να 'ρθείτε να μας δείτε, από την Υπατη Αρμοστεία και από μεγάλες οργανώσεις της Ελλάδας. Για μένα αυτό είναι μια χαρά, που σημαίνει ότι κάπως έχει ταξιδέψει το πράγμα, ότι πάει καλά. Εγώ δεχόμουν αυτό για όλους τους εργαζόμενους να καταλάβουν ότι είναι κάτι ιδιαίτερο αν δώσω, ό,τι δίνεις παίρνεις (Σ9).

Η ανθεκτικότητα και η ανατροφοδότηση των κοινωνικών λειτουργών

Είναι πολύ σημαντικό για έναν επαγγελματία, όταν εργάζεται σε ένα από τα πιο δύσκολα πλαίσια παιδικής προστασίας, στα οποία μπορεί να υπάρξει κάποιος (Σ13α, Σ16), να μπορεί να ενδυναμώνει την ανθεκτικότητά του, την ικανότητά του να ξεπερνά τις αντιξοότητες που παρουσιάζονται και να συνεχίζει να εξελίσσεται. Τα θετικά αποτελέσματα της παρέμβασης των επαγγελματιών με τα ασυνόδευτα παιδιά τους προσφέρουν την ανατροφοδότηση που χρειάζονται, διότι

αν αυτό δεν υπήρχε νομίζω ότι δεν θα άντεχε κανένας αυτό το κομμάτι για πάρα πολύ, για μεγάλο διάστημα (Σ9).

Για την ανατροφοδότηση που λαμβάνουν οι επαγγελματίες εκφράζονται με άπλετο συναίσθημα και με τα αυθεντικότερα λόγια:

➔ Αγαπάμε τη δουλειά μας

Πολύ σημαντικό στοιχείο της ανθεκτικότητας των επαγγελματιών είναι ότι αγαπούν τη δουλειά τους. Και αυτή η αγάπη, παρ' όλες τις αντιξοότητες και τις δυσκολίες που παρουσιάζονται καθημερινά σε ένα τόσο δύσκολο πλαίσιο εργασίας, είναι τελικά αυτό που τους ωθεί και τους δημιουργεί το ενδιαφέρον και τη διάθεση να προσπαθούν για το καλύτερο αποτέλεσμα.

Εντάξει, προσπαθούμε για το καλύτερο, το θέμα είναι ότι αγαπάμε τη δουλειά μας, αυτό βλέπω και στους άλλους συναδέλφους εδώ, και στην κοινωνική λειτουργό και στον εργοθεραπευτή, και στη δασκάλα, βλέπω ότι αυτό που κάνουμε εδώ μέσα το αγαπάμε και αυτό είναι σημαντικό, γιατί ούτε τα πολλά χρήματα παίρνουμε, και πολλές φορές, έτσι, αργούμε κιόλας να πάρουμε τα

λεφτά μας. Εντάξει, αν δεν το αγαπάς αυτό που κάνεις, ειδικά σε τέτοιες δομές όπως είναι ο ξενώνας εδώ, καλύτερα να μην το κάνεις, [...] θέλω να βοηθάς κιόλας, να έχεις τη διάθεση, αυτό (Σ6).

➔ Νοιώθουμε ότι ανήκουμε κάπου

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι μετέχοντες στην έρευνα, μέσα από την παρέμβασή τους με τα ασυνόδευτα παιδιά, αισθάνονται ότι «ανήκουν» κάπου. Αισθάνονται ότι αναγνωρίζεται η υπευθυνότητα που επιδεικνύουν και η δουλειά που κάνουν, όχι μόνο ως επαγγελματίες, αλλά και ως επάγγελμα γενικά:

[...] τα καλά της δουλειάς είναι ότι νοιώθουμε, καταρχήν, σαν επαγγελματίες ότι ανήκουμε... [...] ότι είμαστε υπεύθυνοι και ότι αναγνωρίζεται αυτό, μας αποδέχονται [...] για την αναγνώριση του επαγγέλματός μας (15).

➔ Δεν υπάρχει τίποτα καλύτερο στον κόσμο από τα χαμόγελα των παιδιών

Η αναγνώριση της δουλειάς των επαγγελματιών από τα παιδιά μπορεί να πάρει πολλές μορφές, τις οποίες ανακαλούν με χαμόγελο. Τα παιδιά με τον αυθορμητισμό και την αγνότητα που τα χαρακτηρίζει, ειδικά όταν εμπιστευτούν κάποιον, του δείχνουν την ευγνωμοσύνη τους με άπειρους τρόπους, και μπορούν να γίνουν η ανατροφοδότηση και η δύναμη για τους επαγγελματίες να συνεχίσουν το δύσκολο έργο τους.

[...] γιατί μία αγκαλιά, ένα χαμόγελο, μία κάρτα είναι πάρα πολύ σημαντικό για να συνεχίσεις, γιατί γενικά είναι δύσκολο..., αλλά ένα χαμόγελο και ένα ευχαριστώ και μια αγκαλιά σου δίνει πραγματικά δύναμη να συνεχίσεις (Σ14).

[...] μικρά πραγματάκια που θα δεις από ένα παιδί που θα έρθει εδώ και θα σου πει ένα ευχαριστώ για πράγματα που έχεις κάνει γι' αυτό, η επαφή με τις οικογένειές τους [...]. Μας έχει τύχει η περίπτωση παιδιού που είχε να μιλήσει μήνες με τη μητέρα του και τα καταφέραμε και ήρθε μας αγκάλιασε και μας είπε ευχαριστώ πολύ, τουλάχιστον η μητέρα μου είναι ζωντανή (Σ15).

Τα θετικά σημεία στη δουλειά μου είναι ότι παρότι πρόκειται για μία δουλειά με πολλές απαιτήσεις, ωστόσο τα χαμόγελα των παιδιών σε ανταμείβουν περισσότερο από καθετί. Και δεν υπάρχει τίποτα καλύτερο στον κόσμο από τα χαμόγελα των παιδιών (Σ17).

Τα δυνατά σημεία της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους: Ανθεκτικότητα και ανατροφοδότηση των επαγγελματιών

Ανατροφοδότηση παίρνουμε από το οτιδήποτε, από ένα χαμόγελο, από μία καλημέρα που μπορεί να σου πούνε, από μία αγκαλιά που μπορεί να σου κάνουν, από το να σε πάρει το σχολείο και να σου πει κάτι καλό, από το να έχουν γενέθλια και να τα δεις να χαίρονται στο σπίτι, κάνουν πάρτι, φωνάζουν τους φίλους τους, από το να τα βλέπεις να ντύνονται, να περιποιούνται, να έχουν ενδιαφέρον για τη ζωή, όλα αυτά ανατροφοδοτήσεις είναι [...] να έρθουν να σου δώσουν μία σοκολάτα (Σ18).

➔ Σε νιώθουν δικό τους άνθρωπο

Οι στενές σχέσεις, που δημιουργούνται μεταξύ των επαγγελματιών και των παιδιών, η συναίσθηση ότι τα παιδιά καταλαβαίνουν τη δουλειά τους, ότι τους εμπιστεύονται και ότι τους νιώθουν δικούς τους ανθρώπους, που τους αναζητούν και μετά την αποχώρησή τους από το Κέντρο, όπως συμβαίνει με ανθρώπους που έχουν δημιουργήσει άρρηκτους δεσμούς μεταξύ τους, αποτελούν την καλύτερη ανατροφοδότηση για τους επαγγελματίες:

Πραγματικά είναι το μόνο πράγμα που σε ανατροφοδοτεί, βλέπεις ότι καταλαβαίνουν τη δουλειά σου, ότι σε εμπιστεύονται, ότι σε νιώθουν έναν άνθρωπο δικό τους, που μετά από δύο χρόνια που αποχωρούν πάλι θα 'ρθουν να πιούμε καφέ, να πούμε τα νέα τους, να πούμε τις δυσκολίες τους, πώς τα πάνε, ποια είναι η πορεία. Ακόμα και παιδιά που είναι εκτός Θεσσαλονίκης, θα μας πάρουν τηλέφωνο και θα κάνουμε τηλεφωνικά αυτήν την επαφή, και ακόμα και παιδιά που έχουνε φύγει εδώ και τρία, τέσσερα χρόνια και είναι στην Ευρώπη που, επίσης, θα πάρουν τηλέφωνο, να πούνε. Θα ρωτήσουν πώς είστε, θα πάρουν να πουν χρόνια πολλά ας πούμε για την Πρωτοχρονιά, αυτό δείχνει και νοιάξιμο και ενδιαφέρον και σημαίνει ότι κάτι κάναμε τέλος πάντων (Σ9).

➔ Να βλέπουν τα παιδιά να παίρνουν τη ζωή στα χέρια τους

Τι καλύτερη ανατροφοδότηση, επίσης, για τους επαγγελματίες να έχουν αποτελεσματικότητα στη δουλειά τους; Ειδικά, όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά, να γυρνάς το βράδυ σπίτι σου μετά τη δουλειά και, κάνοντας τον απολογισμό της ημέρας, να αισθάνεσαι ήρεμος και χαρούμενος, διότι έχεις καταφέρει τα παιδιά να πιστέψουν πάλι στο εαυτό τους και να κάνουν μία νέα αρχή.

Τα δυνατά σημεία της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους: Ανθεκτικότητα και ανατροφοδότηση των επαγγελματιών

Είναι όμορφο να βλέπεις ένα παιδί όταν έρχεται σε σένα και είναι ..... απλά χάλια και μετά από κάποιους μήνες να έχεις τελειώσει έτσι, φτάνει στο τέλος η θεραπεία..... που το βλέπεις, να θέλει ξανά να πάρει τη ζωή στα χέρια του. [...] και όλο αυτό και αυτό εμένα με ευχαριστεί πάρα πολύ. Δηλαδή φεύγω και πάω σπίτι μου το βράδυ και όταν κάνω απολογισμό, έτσι νιώθω χαρούμενος πολλές φορές γι' αυτό το πράγμα [...], ότι πας στο σπίτι σου και νιώθεις όμορφα, νιώθεις έτσι πολύ ελαφρύς απ' το θεό (ΕΠ6).

Τα θετικά υπάρχουνε και είναι και αυτά που μας στηρίζουν εν τέλει καθημερινά στη δουλειά μας. Υπάρχουν θετικά, βλέπουμε αλλαγές στα παιδιά, χαιρόμαστε όταν βλέπουμε να εξελίσσεται η ιστορία τους, να πετυχαίνουν, να βρίσκουν τον χώρο τον οποίο αναζητούν (Σ16).

➔ Η ενασχόληση και μόνο με παιδιά μάς δίνει χαρά και μας κάνει καλύτερους

Δηλώνουν κατηγορηματικά ότι η ενασχόληση με τα παιδιά είναι από μόνο του κάτι το θετικό που τους ανατροφοδοτεί. Για ακόμα μία φορά διαφαίνεται η βασική θεώρηση των κοινωνικών λειτουργών που δεν κάνουν καμία διάκριση και αντιμετωπίζουν τα ασυνόδευτα παιδιά, χωρίς ταμπέλες και κατηγορίες, όπως όλα τα παιδιά.

Και μόνο που ασχολούμαστε με παιδιά (γελάει...) είναι ένα θετικό από μόνο του (Σ4).

[...] μετά στο τέλος της ημέρας που τα βάζεις κάτω, λες, νιώθεις τυχερή που έχεις να κάνεις με ανθρώπους, πόσο μάλλον με παιδιά (Σ13β).

Είναι παιδιά σου δίνουν χαρές... οι χαρές που θα σου δώσουν ξεκινάνε από τα πολύ μικρά πράγματα... (Σ18).

Οι επαγγελματίες αναγνωρίζουν ότι η συνδιαλλαγή με τα παιδιά, εκτός των άλλων, δεν μπορεί παρά να τους κάνει καλύτερους. Εκτός του ότι τους μαθαίνουν οι ίδιοι κάποια βασικά πράγματα, δεν παύουν να βοηθιούνται και να μαθαίνουν και οι ίδιοι παράλληλα από αυτά. Εμπνέουν τα παιδιά και αυτά εκείνους.

Ότι βοηθάμε παιδιά και βοηθάνε και αυτά εμάς, έτσι, γινόμαστε καλύτεροι, αυτό. Δηλαδή δουλεύοντας με τα παιδιά δεν υπάρχει περίπτωση να γίνεις

Τα δυνατά σημεία της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας με τα ασυνόδευτα παιδιά και παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους: Ανθεκτικότητα και ανατροφοδότηση των επαγγελματιών

χειρότερος, μαθαίνουμε και εμείς απ' αυτά, εντάξει θεωρώ ότι είναι το πιο θετικό απ' όλα (ΕΠ4).

Το θετικό για μένα προσωπικά είναι ότι [...] εμπνέεις αυτά τα παιδιά, είσαι από πάνω τους, τους εμπνέεις, τους δίνεις κουράγιο και δύναμη να συνεχίσουν και αυτά βέβαια εσένα (ΕΠ14).

Παρά τις δυσκολίες, τις αντιξοότητες και τις προκλήσεις που οι επαγγελματίες αντιμετωπίζουν καθημερινά στην παρέμβασή τους με τα παιδιά, αυτό που δηλώνουν κατηγορηματικά και που τους έχει καθορίσει είναι το εξής:

Είμαστε και θα είμαστε πάντα δίπλα σε όλα τα παιδιά του κόσμου (Σ17).

Γιατί όλα αυτά είναι η ιστορία της ζωής μας [...] (Σ11).

Συμπεράσματα

Όπως αποτυπώθηκε παραπάνω, μέσα από τον 'λόγο' των ίδιων των επαγγελματιών και ειδικά των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται σε κέντρα φιλοξενίας ασυνόδευτων παιδιών και παιδιών χωρισμένων από την οικογένειά τους, τα *δυνατά σημεία* της παρέμβασής τους, τα οποία λειτουργούν ενισχυτικά στην ανθεκτικότητά τους είναι να παρέχουν στα «παιδιά τους» πρώτα από όλα ασφάλεια και προστασία, αφού είναι πολύ σημαντικό ότι δεν βρίσκονται πια στον δρόμο, με όλους τους κινδύνους που αυτό εγκυμονεί, ότι οι επαγγελματίες είναι πάντα δίπλα τους και τους συμπαραστέκονται σε όλη αυτή τη διαδρομή, ότι τους παρέχουν όλα όσα θα πρόσφεραν και στα δικά τους παιδιά. Γνωρίζουν ότι οι ανήλικοι πρόσφυγες παρουσιάζουν τις ίδιες ανάγκες με κάθε άνθρωπο και συγκεκριμένα με κάθε παιδί, ταυτόχρονα όμως έχουν τις ανάγκες ενός πρόσφυγα. Οι ανάγκες αυτές είναι αυξημένες, βάσει των σταδίων της μεταναστευτικής τους διαδικασίας, και επηρεάζονται από τις συνθήκες που οδήγησαν στη μετανάστευση, τους κινδύνους του ταξιδιού και την προσαρμογή σε μια κοινωνία που είναι κάτι νέο σε αυτούς (Hopkins και Hill, 2010). Δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα αρχικά στην κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών των παιδιών, προκειμένου αυτά να νοιώσουν όση ασφάλεια χρειάζονται σε μια ξένη χώρα, μακριά και χωρίς επικοινωνία με την οικογένειά τους, έχοντας κάποιον δίπλα τους που να νοιάζεται πραγματικά για τα ίδια και τις ανάγκες τους (Newbigging & Thomas, 2011b, Arnold & Collins 2010-2011, Nair, 2013). Οι επαγγελματίες προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα καλό κλίμα και περιβάλλον για τα παιδιά μέσα στους ξενώνες που να προσομοιάζει

αυτό της οικογενειακής ατμόσφαιρας, ένα «σπίτι» μέσα στο οποίο τα παιδιά να μπορούν να αισθάνονται άνετα και ελεύθερα να εκφράζουν ο,τιδήποτε θελήσουν.

Τα ευρήματα μελέτης των Söderqvist, Sjöblom και Bülow, (2014), στο Schippers et al., (2016), αναφορικά με την έννοια του «σπιτιού» για τα ασυνόδευτα παιδιά που τοποθετούνται σε διαφορετικού τύπου δομές φροντίδας στη Σουηδία, επιβεβαιώνουν την έννοια του «σπιτιού», όπως αναφέρεται στο λόγο των επαγγελματιών. Το «σπίτι» παρουσιάζεται να έχει μια πολύπλοκη έννοια, που συνδέεται με αντικειμενικά στοιχεία, όπως τα κτήρια ως χώρος, αλλά και με υποκειμενικά στοιχεία που εκφράζονται με τη διαμόρφωση μιας ψυχολογικής κατάστασης. Η έννοια αυτή συμπεριλαμβάνει παράγοντες όπως η στέγη και η διατροφή, αλλά και συναισθήματα όπως η άνεση και η ασφάλεια.

Μέσα από τον λόγο των κοινωνικών λειτουργών που μετείχαν στην έρευνα διακρίνεται ότι οι ίδιοι γνωρίζουν ότι το αίσθημα του «ανήκειν» είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τα παιδιά που πρέπει να ζήσουν σε μια συνθήκη που είναι εμφανώς πολιτιστικά διαφορετική από τη δική τους και ότι η αναζήτηση μίας εστίας είναι κάτι περισσότερο από το να βρουν απλά ένα καταφύγιο (Kohli, 2011). Είναι μια διαδικασία που περιλαμβάνει συναισθηματικές ταυτότητες όπως στενές κοινωνικές σχέσεις και εμπειρίες εξοικείωσης (Wernesjö, 2015, σελ. 454, στο Rip et al, 2020). Για να νιώσουν σαν “στο σπίτι τους”, τα ασυνόδευτα παιδιά χρειάζονται να αισθάνονται ασφαλή, προστατευμένα και να νοιώθουν ότι ανήκουν (Wade et al., 2012: 289).

Επιπρόσθετα, στην παρούσα μελέτη, δόθηκε και μία άλλη σημασία του χώρου από τους επαγγελματίες, ο οποίος παρουσιάζεται να λειτουργεί ως «εργαλείο» για τα παιδιά. Το κάθε κέντρο φιλοξενίας λειτουργεί ως ένα σπίτι, μία εστία για τα παιδιά που φιλοξενεί, και τα περισσότερα ζουν εκεί μία μεγάλη περίοδο της ζωής τους, η οποία είναι καθοριστική για τη διάπλαση του χαρακτήρα τους και τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Οπότε έχει καθοριστικό ρόλο στην απόκτηση των δεξιοτήτων εκείνων από τα παιδιά που θα ενδυναμώσουν την ανθεκτικότητά τους, προκειμένου να αναπτύξουν τις κατάλληλες στρατηγικές επιβίωσης προς τη σωστή κατεύθυνση στη ζωή τους, σε όποια χώρα και να αποφασίσουν να ζήσουν.

Οι επαγγελματίες επιδεικνύουν σεβασμό της αξιοπρέπειας και της ατομικής αξίας των φιλοξενούμενων. Δηλώνουν πιστοί στους σκοπούς και τους στόχους της Κοινωνικής Εργασίας που σέβεται τη διαφορετικότητα και προασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική δικαιοσύνη (IFSW & IASSW, 2014). Προσπαθούν να δημιουργήσουν

ειλικρινείς σχέσεις που σέβονται τη μοναδικότητα (Campbell & Baikie, 2012) και επιδεικνύουν αποδοχή, γνήσιο ενδιαφέρον, ζεστασιά – φροντίδα, αγάπη για το παιδί και ενσυναίσθηση, καθώς γνωρίζουν ότι μία αποτελεσματική πρακτική στην παρέμβαση των κοινωνικών λειτουργών με τα παιδιά που βρίσκονται μόνα τους σε μία νέα χώρα είναι η συναισθηματική εμπλοκή μαζί τους (Kohli, 2007).

Ιδιαίτερα ικανοποιεί τους επαγγελματίες η διατήρηση επαφής των παιδιών με την οικογένειά τους, όπου είναι αυτό εφικτό, και η επανένωσή τους με αυτήν. Γνωρίζουν ότι ο σύνδεσμος με τα μέλη της οικογένειας παίζει καθοριστικό ρόλο στην αίσθηση ασφάλειας και στην ενδυνάμωση των παιδιών για να πατήσουν ξανά στα πόδια τους. Όπως και η ένταξη των παιδιών στο σχολείο είναι ένα μεγάλο επίτευγμά τους. Βάσει πολλών ερευνών (Kia-Keating & Ellis 2007, Kovacev & Shute, 2004, Fazel et al., 2011, Wade, 2011), οι περισσότεροι ανήλικοι εμφανίζουν αυξημένη επινοητικότητα στην προσπάθειά τους να ανακατασκευάσουν τη ζωή τους και είναι πρόθυμοι να αγκαλιάσουν νέες ευκαιρίες και προκλήσεις. Σε αυτό ο πλαίσιο, η ένταξη στην εκπαίδευση έχει προστατευτικά αποτελέσματα και λειτουργεί ως γέφυρα για ένα καλύτερο μέλλον. Η δημιουργία δικτύων κοινωνικής υποστήριξης και η απόκτηση γνώσης και διπλωμάτων προσφέρουν στα παιδιά όσο το δυνατόν περισσότερο αυτοεκτίμηση και έλεγχο στη ζωή και το μέλλον τους (Schippers et al, 2016).

Ένα δυνατό σημείο, επίσης, είναι ότι, μέσα από τις πρακτικές που αναπτύσσουν σε ένα κέντρο φιλοξενίας, εξελίσσονται ως επαγγελματίες και αισθάνονται ότι αναγνωρίζεται το επάγγελμά τους. Το ότι οι ίδιοι, ως επαγγελματίες, έχουν τη δυνατότητα, στο πνεύμα της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του σεβασμού στη διαφορετικότητα, να φέρουν δυναμικά αντίσταση σε φασιστικές και ρατσιστικές πρακτικές (Eliassi, 2017) και να ευαισθητοποιούν τις τοπικές κοινότητες σε θέματα άρσης των προκαταλήψεων και του ρατσισμού λειτουργεί ενδυναμωτικά για τους ίδιους. Το ότι μέσα από την εμπειρία αυτή, αποκτώντας νέες γνώσεις και δεξιότητες, βελτιώνονται ως επαγγελματίες, προωθούν θέματα του προσφυγικού σε συνεργασία με άλλες σχετικές δομές και μπορούν να λειτουργήσουν ως παραδείγματα καλής πρακτικής λειτουργεί ενδυναμωτικά για τους ίδιους.

Βρίσκουν την ανθεκτικότητα και την ανατροφοδότηση μέσα από την αγάπη τους για τη δουλειά τους, αισθάνονται ότι ανήκουν και οι ίδιοι κάπου, χαίρονται με τη χαρά των παιδιών, όταν τους χαμογελούν, όταν τους προσφέρουν ένα δώρο, όταν τους αγκαλιάζουν,

όταν καταφέρνουν να σταθούν στα πόδια τους, να θέτουν στόχους και να τους πετυχαίνουν. Ισχυρίζονται ότι και μόνο το γεγονός ότι ασχολούνται με παιδιά τους κάνει καλύτερους. Και καταλήγουν ότι η εμπειρία τους αυτή είναι όλη τους η ζωή.

Βιβλιογραφία

- Arnold, S. & Collins L.S. (2010-2011). *Closing a Protection Gap: National Report*. Irish Refugee Council. χ.ε.
- Berry, J. W. (1991). Refugee Adaptation in Settlement Countries: An overview with an emphasis on primary prevention, στο Ahern, F. L. & Athey, J. L. (Eds.). *Refugee Children: Theory, Research and Services*. London: Johns Hopkins University Press.
- Campbell, C. & Baikie, G. (2012). Beginning at the Beginning: An Exploration of Critical Social Work. *Critical Social Work*, 13(1), pp. 67-81.
- Denzin, K. N. & Lincoln, S. Y. (Eds.). (1994). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Eliassi, B. (2017). Conceptions of immigrant integration and racism among social workers in Sweden. *Journal of Progressive Human Services*, 28, pp. 6–35.
- Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα για τα Ασυνόδευτα Παιδιά/ Separated Children in Europe Programme. (2010). *Διακήρυξη Καλών Πρακτικών*. Διαθέσιμο στο: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4d35313b2>. [Πρόσβαση 26.11.2019].
- Fazel, M., Reed, V. R., Panter-Brick, C., Stein, A. (2011). Helping Children Cope with Trauma: Individual, family and community perspectives. *Lancet* 2012, pp. 379: 266–82.
- Fook, J. (2016). *Social Work. A Critical Approach to Practice*. London: Sage.
- Fook, J. (2018). Κριτικός αναστοχασμός στη συμβουλευτική και την κοινωνική εργασία. Στο Κανδυλάκη, Α. (επιμ.), *Κοινωνική Εργασία, Πολιτισμική Ετερότητα & Κριτικός Αναστοχασμός*. (σελ. 43-59). Αθήνα: Τόπος.
- Hopkins, P. & Hill, M. (2010). The needs and strengths of unaccompanied asylum-seeking children and young people in Scotland. *Child & Family. Social Work*, (15), pp.399-408.
- IFSW & IASSW. (2014). Global Definition of Social Work. Διαθέσιμο στο: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> [Πρόσβαση 20.8.2019].

- Kia-Keating, M. & Ellis, B. H. (2007). Belonging and Connection to School in Resettlement: Young Refugees, School. Belonging, and Psychosocial Adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12, p.29. SAGE.
- Kohli, R. K. S. (2007). *Social Work with Unaccompanied Asylum-Seeking Children*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kohli, R. K. S. (2011). Working to ensure safety, belonging and success for unaccompanied asylum-seeking children. *Child Abuse Review*, 20(5), pp. 311-323.
- Kovacev, L. & Shute, R. (2004). Acculturation and social support in relation to psychosocial adjustment of adolescent refugees resettled in Australia. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), pp. 259-267.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American psychologist*, 56(3), 227.
- Nair, C. (2013). *Separated and Unaccompanied Children Placed in Care: Perspectives and Experiences of Professionals Working in Sweden*. (thesis). University of Gothenburg: Department of Social Work: International Master of Science in Social Work.
- Newbigging, K. & Thomas, N. (2011b). Good practice in social care for refugee and asylum-seeking children, *Child Abuse Review*, 20, pp. 374–390.
- Οικονόμου, Α. (2020). *Κοινωνική Εργασία και Ασυνόδευτα Παιδιά Αιτούντα Άσυλο: Προκλήσεις, δυσκολίες, ευκαιρίες μέσα από τον 'λόγο' των επαγγελματιών και των παιδιών*. Διδακτορική διατριβή. ΔΠΘ: Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας.
- Παπαδάτου Δ., Τσελεπή Ν., Βαλλίδης Α., Χατζηθανάση Β., Καζάκου Μ., Δελβερίδης Χ., Αρβανιτάκη Δ., Παπαστυλιανού Δ., Λαμπροπούλου Ε. & Vahedi M. (2019). *Διαχείριση του Στρες. Κατευθυντήριες οδηγίες και καλές πρακτικές. Για εργαζόμενους που στηρίζουν ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες*. «Μέριμνα» Εταιρία για τη Φροντίδα Παιδιών και Οικογενειών στην Αρρώστια και το Θάνατο.
- Διαθέσιμο στο: <https://merimna.org.gr/wp-content/uploads/2019/07/Merimna-2019-Diaxeirisi-tou-stress-gia-ergazomenous-me-asinodeuta-paidia.pdf>. [Πρόσβαση 7.4.2020].
- Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Rip, J., Zijlstra, E., Post, W., Kalverboer, M. & Knorth, J. E. (2020). It can never be as perfect as home: An explorative study into the fostering experiences of unaccompanied

refugee children, their foster carers and social workers”. *Children and Youth Services Review*, 112, 1049242.

Schippers, M., Van de Pol, P., De Wildt, L., Thys, K., Larsen, M., Massoumi, Z. & Rozumek, M. (2016). *Εναλλακτική Οικογενειακή Φροντίδα*. (ALFACA). Εγχειρίδιο για τους επαγγελματίες που εργάζονται με ανάδοχες οικογένειες και με τους ασυνόδευτους ανήλικους που φιλοξενούνται σε αυτές. Nidos, Danish Red Cross, Jugendhilfe Süd-Niedersachsen, Minor-Ndako, Organization for Aid to Refugees. Διαθέσιμο στο: www.engi.eu. [Πρόσβαση 20.8.2020].

Τσιώλης, Γ., (2018). Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.), *Ερευνητικές Διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες: Θεωρητικές-Μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*. Πανεπιστήμιο Κρήτης: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, σσ. 97-125.

Wade, J. (2011). Preparation and transition planning for unaccompanied asylum-seeking and refugee young people: A review of evidence in England. *Children and Youth Services Review*, 33 (12), pp. 2424–2430.

Wade, J., Sirriyeh, A., Kohli, R. & Simmonds, J. (2012). *Fostering Unaccompanied Asylum-Seeking Children: Creating a family life across 'a world of difference'*. London: British Association of Adoption and Fostering.